

УДК 159.9.07

А. В. Харитоновна

С. В. Бєлай

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ З РІЗНИМ ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Виявлено особливості психологічної адаптації курсантів вищих військових навчальних закладів. Здійснено опитування курсантів з різним життєвим досвідом першого року навчання у вищому військовому навчальному закладі. Використано методики визначення психологічної готовності особистості фахівця екстремального виду діяльності та дослідження адаптованості студентів у закладі вищої освіти. За результатами дослідження виявлені проблемні питання стосовно особливостей адаптації курсантів з різним життєвим досвідом до навчання у вищому військовому навчальному закладі. Надано пропозиції щодо поліпшення адаптації курсантів.

Ключові слова: психологічна адаптація, вищий військовий навчальний заклад, курсанти першого року навчання, життєвий досвід, психологічна готовність, службово-бойова діяльність, екстремальні умови.

Актуальність теми. Сьогодні в умовах загострення воєнної обстановки в Україні підготовці майбутніх офіцерів приділяється особлива увага. Серед абітурієнтів дедалі частіше зустрічаються юнаки з досвідом виконання бойових завдань під час проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) в окремих районах Донецької та Луганської областей. За таких обставин освітній процес вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) набуває особливої огласки в українському суспільстві.

Навчання у ВВНЗ є складним і багатогранним процесом. Навчальна діяльність закладів вищої освіти цього сегменту (до них також належать навчальні заклади зі специфічними умовами навчання правоохоронних органів спеціального призначення) супроводжується значним службовим та фізичним навантаженням здобувачів вищої освіти.

Сьогодні показники психічного розвитку та психофізіологічного стану курсантів мають виражену тенденцію до погіршення, яка виявляється у зниженні ефективності функціонування в них сенсорних і сенсомоторних систем, погіршенні пам'яті й уваги, підвищенні стомлюваності, зменшенні загальної ефективності вирішення навчальних

завдань, зниженні показників мотивації навчальної діяльності. Крім того за останні 20 років зафіксовано значне погіршення рівня фізичної підготовленості та стану здоров'я, зниження адаптаційних можливостей молодих людей.

Виходячи з наведених міркувань вступні кампанії у ВВНЗ більшу увагу почали приділяти не абітурієнтам – випускникам шкіл, а військовослужбовцям військової служби за контрактом військових частин. За таких умов виникає низка проблемних питань стосовно психологічної адаптації курсантів з різним життєвим досвідом до освітнього процесу, які й обумовлюють актуальність цього дослідження.

Усе це ставить перед психологічною службою ВВНЗ проблему дослідження і підвищення адаптованості курсантів з різним життєвим досвідом. У зв'язку із цим актуальною стає своєчасна діагностика курсантів з труднощами в адаптації, що дасть змогу своєчасно розпочати надання їм адресної психологічної допомоги і підтримки.

Метою статті є всебічне розкриття сутності та особливостей психологічної адаптації курсантів з різним життєвим досвідом у ВВНЗ і розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення процесу

психологічної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковим розробкам у сфері психологічної адаптації здобувачів вищої освіти присвятили свої дослідження О. В. Радько [1], В. М. Павлушенко [2], В. О. Лефтеров [3], Рудов Б. А. [4], Л. В. Литвинова [5], Т. Б. Дубровицька та А. В. Крилова [6] й інші вчені. Зазначені дослідження є важливим внеском у розвиток психологічної науки, а саме психологічної адаптації курсантів до навчання у ВВНЗ та студентів – у закладах вищої освіти. Однак вивчення питань особливості психологічної адаптації здобувачів вищої освіти ВВНЗ з числа військовослужбовців та випускників загальноосвітніх шкіл залишилися поза увагою вчених і наразі майже не досліджені.

Виклад основного матеріалу. Вступ до ВВНЗ і навчання в ньому супроводжуються включенням абітурієнтів у нове для них освітнє середовище, що є початком процесу адаптації. Успішність цього процесу передбачає актуалізацію резервних можливостей курсантів і їх готовність до подолання різного роду труднощів, що виникають під час навчання. У психологічній адаптації курсантів прийнято, зокрема, розрізняти такі види, як:

– адаптація до умов навчальної діяльності (приспособлення до нових форм викладання, контролю і засвоєння знань, розпорядку дня тощо);

– адаптація до групи (включення у колектив однокурсників, засвоєння його правил, традицій);

– адаптація до службового навантаження (приспособлення до вимог військової дисципліни, вивчення навчальних дисциплін у польових умовах, виконання службово-бойових завдань).

Отже, якщо курсант не зможе за короткі терміни освоїти пропоновані до нього у ВВНЗ вимоги до проходження військової служби, а також знайти спільну мову і взаєморозуміння з однокурсниками та викладачами, то це, без сумніву, позначиться на його успіхах у військовій службі, навчанні та бажанні вчитися надалі, що спричинить відчуження від освітнього середовища і бажання відраховатися.

Загальноприйнято, що результатом процесу адаптації є адаптованість [6]. Відповідно, адаптованість курсантів до навчання у ВВНЗ передбачає наявність таких особливостей у

поведінці та діяльності:

1) задовільний психологічний і фізичний стан курсанта у навчальних та службових ситуаціях у ВВНЗ;

2) прийняття курсантом соціальних очікувань і вимог військового середовища, а також відповідність його поведінки цим очікуванням і вимогам;

3) здатність надавати навколишньому середовищу бажаного для себе напрямку і користуватися наявними умовами для успішного здійснення своїх службових, навчальних й особистісних прагнень та цілей.

Проведений аналіз досліджень проблеми психологічної адаптації здобувачів вищої освіти дав змогу виявити, що для діагностики процесу адаптації використовують, перш за все, шкалу соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса і Р. Даймонда [7]. Решта методик має супутній характер. Однак ця методика містить 101 питання, вона не стосується труднощів у навчальній діяльності та переважно орієнтована на міжособистісні відносини взагалі, а не на відносини, що виникають у зв'язку з навчанням у закладі вищої освіти, крім того вона громіздка в обробці.

Тому для визначення рівня адаптованості курсантів до навчальної діяльності та до навчальної групи було вибрано спеціальну діагностичну методичку Т. Б. Дубровицької та А. В. Крилової “Адаптованість студентів у ВУЗі” [6]. Методика є апробованою на практиці, перевірка за критерієм конструктивної валідності полягала в обчисленні коефіцієнтів кореляції сумарного результату, отриманого за цією методикою, з показниками рівня соціально-психологічної адаптованості за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда. Методика проста у використанні і являє собою набір із 16 суджень, стосовно до яких студенти повинні висловити ступінь своєї згоди, і складається з двох шкал: адаптованості до навчальної групи та адаптованості до навчальної діяльності.

Досліджуваними були вибрані курсанти з різним життєвим досвідом, що навчалися на Київському факультеті Національної академії Національного гвардії України. Вибірка дослідження склала 78 осіб. Вік досліджуваних – від 18 до 30 років, серед яких 30 курсантів не мали досвіду проходження військової служби до навчання (вони вступили на навчання після закінчення загальноосвітніх шкіл) і 48 курсантів, що на час вступної кампанії були

військовослужбовцями строкової служби та військової служби за контрактом (вони вступили на навчання з військових частин Національної гвардії України). Додамо, що більшість курсантів з числа військовослужбовців мали досвід виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку у Києві під час Революції Гідності, а також брали участь у проведенні антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Результати дослідження стосовно визначення рівнів психологічної адаптованості курсантів першого року навчання з різним життєвим досвідом, що проводилося за методикою “Адаптованість студентів у ВУЗі” [6], наведено у табл. 1.

Отже, за даними середньогрупового розподілу результатів немає значущої різниці між значеннями за шкалами адаптованості курсантів до навчальної групи та до навчальної діяльності.

Було перевірено значення розрізнення результатів за критерієм U Манна-Вітні [8, 9]. Результати розрахунків теж підтвердили відсутність переваги курсантів з досвідом військової служби до навчання у ВВНЗ над курсантами без досвіду військової служби до навчання у ВВНЗ.

Тому можна зробити висновок, що у здобувачів вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби до навчання, та випускників загальноосвітніх шкіл майже однакові можливості за шкалами адаптованості до навчальної групи та адаптованості до навчальної діяльності.

Під час навчання у ВВНЗ курсанти вивчають навчальні дисципліни тактико-спеціального спрямування, вогневу підготовку, спеціальну фізичну підготовку тощо, які потребують практичного відпрацювання у польових умовах. Поряд із цим освітній процес крім навчальної діяльності передбачає залучення здобувачів вищої освіти до виконання службово-бойових

завдань. Курсанти виконують завдання у добових нарядах, вартах, а також залучаються до охорони громадського порядку як у місцях постійної дислокації ВВНЗ, так і по всій території України. Перелічені завдання відносять до екстремальних видів діяльності.

Виходячи із зазначеного вище, для визначення рівнів мотивації обов'язку, професійної витривалості, взаємодопомоги і довіри, професійної компетентності, вольових зусиль було вибрано методику О. С. Колесніченка, Я. В. Мацегори, І. В. Воробйової, І. І. Приходька, Н. А. Каз'яніної “Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності” [10]. Методика має задовільні показники валідності та надійності, що дозволяє її використовувати для діагностики психологічної готовності курсантів до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах, і складається із 25 тверджень.

Інтерпретація отриманих результатів методики включає такі шкали: здатність до ефективного самомотивування, в основі якого лежить мотивація обов'язком (мотивація обов'язку); здатність ефективно виконувати внутрішні ресурси організму та особистості для ефективного виконання поставлених завдань у напружених умовах, в основі якої лежить витривалість (професійна витривалість); здатність залучати зовнішні ресурси для виконання поставлених завдань і здійснення опору стресу, де основою є розвинені комунікативні навички і довіра (професійна взаємодопомога і довіра); здатність виділяти у ситуації діяльності професійно важливі маркери і на їх основі, враховуючи наявні ресурси, здійснювати оперативне планування, розгортати набуті алгоритми професійних дій, де основою є професійна компетентність (професійна компетентність); здатність до самооблізації, переведення розробленого плану дій у реальні дії, в основі якої лежить вольове зусилля (вольове зусилля) [10].

Т а б л и ц я 1

Результати розрахунків за методикою “Адаптованість студентів у ВУЗі”

Шкала	Курсанти	
	з досвідом військової служби до навчання у ВВНЗ	без досвіду військової служби до навчання у ВВНЗ
Адаптованість до навчальної групи	13,27	12,23
Адаптованість до навчальної діяльності	12,90	12,03

Результати дослідження стосовно визначення рівнів мотивації обов'язку, професійної витривалості, взаємодопомоги і довіри, професійної компетентності, вольового зусилля курсантів першого року навчання ВВНЗ за методикою "Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності" [10] наведено у табл. 2.

Таким чином, можна зазначити, що у здобувачів вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби до навчання, та у випускників загальноосвітніх шкіл майже однакові можливості за шкалою "Професійна компетентність". Перевірка значення розрізнення результатів за критерієм U Манна-Вітні [8, 9] теж не виявила переваги здобувачів вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби за цією шкалою, такий же результат за шкалами "Взаємодопомога і довіра", "Мотивація обов'язку". За показниками "Професійна витривалість" та "Вольове зусилля" за критерієм U Манна-Вітні виявлено значне розрізнення результатів дослідження.

Отже, за шкалою "Мотивація обов'язку"

здобувачі вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби до навчання, мають незначну перевагу у можливостях перед випускниками загальноосвітніх шкіл. За шкалами "Професійна витривалість" та "Вольове зусилля" здобувачі вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби до навчання, мають більше можливостей, ніж випускники загальноосвітніх шкіл.

Тому можемо припустити, що освітній процес у ВВНЗ доречно скоригувати на розвиток у колишніх випускників загальноосвітніх шкіл професійної витривалості та вольових зусиль.

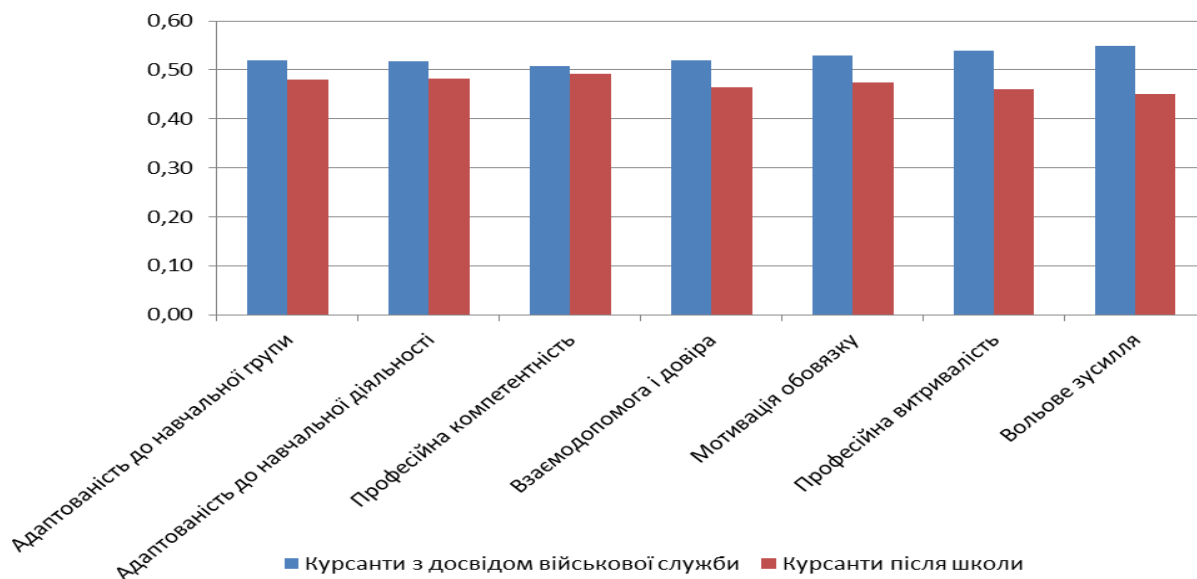
Якщо середньоарифметичне значення відповідей курсантів порівняти за кожною шкалою до 100 %, то наочно результати розрахунків за вибраними методиками можливо подати у вигляді гістограми (рисунок).

Таким чином, рисунок теж демонструє значне розрізнення результатів дослідження за шкалами "Професійна витривалість" та "Вольове зусилля" у курсантів з різним життєвим досвідом.

Т а б л и ц я 2

Результати розрахунків за методикою "Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності"

Шкала	Курсанти	
	з досвідом військової служби до навчання у ВВНЗ	без досвіду військової служби до навчання у ВВНЗ
Професійна компетентність	19,65	18,97
Взаємодопомога і довіра	15,60	13,57
Мотивація обов'язку	18,19	16,40
Професійна витривалість	21,42	18,27
Вольове зусилля	19,81	16,23

Результати середньогрупових показників за вибраними методиками на основі середньоарифметичного значення відповідей курсантів

Висновки

1. Результати дослідження з визначення рівнів психологічної адаптованості курсантів першого року навчання з різним життєвим досвідом (методика “Адаптованість студентів у ВУЗі”) показують, що у здобувачів вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби до навчання, та у випускників загальноосвітніх шкіл майже однакові можливості за шкалами адаптованості до навчальної групи та адаптованості до навчальної діяльності.

2. Результати стосовно визначення рівнів мотивації обов'язку, професійної витривалості, взаємодопомоги і довіри, професійної компетентності, вольового зусилля (методика “Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності”) доводять, що у здобувачів вищої освіти, які мали досвід проходження військової служби до навчання, та у випускників загальноосвітніх шкіл майже однакові можливості за шкалами “Взаємодопомога і довіра” та “Професійна компетентність”. За шкалою “Мотивація обов'язку” у здобувачів вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби, є незначна перевага у можливостях перед випускниками загальноосвітніх шкіл. За шкалами “Професійна витривалість” та “Вольове зусилля” у здобувачів вищої освіти, що мали досвід проходження військової служби, більше можливостей, ніж у

випускників загальноосвітніх шкіл.

Отже, можливо зазначити, що до складу абітурієнтів ВВНЗ можуть бути зараховані як військовослужбовці, так і випускники загальноосвітніх шкіл. Однак військовослужбовці строкової служби та військової служби за контрактом мають більший життєвий досвід, тому вони здатні ефективніше використовувати внутрішні ресурси організму та особистості для ефективного виконання поставлених завдань у напружених умовах, в основі яких лежить витривалість. Крім того, такі якості, як самооблізація, переведення розробленого плану дій у реальні дії, в основі яких лежить вольове зусилля, теж у них більш розвинуті. Тому освітній процес у ВВНЗ доречно скоригувати на розвиток у колишніх випускників загальноосвітніх шкіл професійної витривалості та вольових зусиль.

Напрямки подальших наукових пошуків будуть спрямовані на визначення психологічних особливостей курсантів з різним життєвим досвідом.

Список використаних джерел

1. Радько, О. В. Особливості соціально-психологічної адаптації курсантів і студентів до навчальної й навчально-службової діяльності [Текст] / О. В. Радько // Теорія і практика сучасної психології. – 2016. – № 2. – С. 21–26.

2. Павлушенко, В. М. Психолого-педагогічні умови адаптації майбутніх офіцерів ВВ МВС України до професійної діяльності [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. М. Павлушенко ; НАДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 20 с.

3. Лефтеров, В. О. Психологічні аспекти проблеми адаптації курсантів до навчального простору [Електронний ресурс] / В. О. Лефтеров // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – НАДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2010. – № 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_4_23. – Назва з екрана.

4. Рудов, Б. А. Адаптація курсантів молодших курсів до навчання у вищому військовому навчальному закладі [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Б. А. Рудов ; НАДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2002. – 202 с.

5. Литвинова, Л. В. Причини психологічної дезадаптації студентів першокурсників [Текст] / Л. В. Литвинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ : НЕВТЕС, 2000. – Т. II. – Ч. 6. – С. 300–304.

6. Дубровицка, Т. Б. Методика исследования адаптированности студентов в ВУЗе [Электронный ресурс] / Т. Б. Дубровицка, А. В. Крилова // Электронный журнал “Психологическая наука и образование”, 2010. – 4. – Режим доступу : http://psyjournals.ru/files/27814/psyedu_ru_2010_2_Dubovitskaya_Krilova.pdf. – Загл. с экрана.

7. Rogers, Carl R., and Rosalind F. Dymond, eds. *Psychotherapy and Personality Change : Coordinated Research Studies in the Client-Centered Approach*. Chicago : University of Chicago Press, 1954.

8. Сидоренко, Е. В. Методы математической обработки информации в психологии [Текст] / Е. В. Сидоренко. – Санкт-Петербург : Речь, 2000. – 350 с.

9. Телейко, А. Б. Математико-статистичні методи в соціології та психології [Текст] : навч. посіб. / А. Б. Телейко, Р. К. Чорней. – Київ : МАУП, 2007. – 424 с.

10. Колесніченко, О. С. Діагностика психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах [Текст] : метод. рек. / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. В. Воробйова та ін. – Харків : НАНГУ, 2017. – 56 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2019 р.

УДК 159.9.07

А. В. Харитонов, С. В. Белай

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ КУРСАНТОВ С РАЗЛИЧНЫМ ЖИЗНЕННЫМ ОПЫТОМ В ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Выявлены особенности психологической адаптации курсантов высших военных учебных заведений. Осуществлен опрос курсантов с разным жизненным опытом первого года обучения в высшем военном учебном заведении. Используются методики определения психологической готовности личности специалиста экстремального вида деятельности и исследования адаптированности студентов в вузе. По результатам исследования выявлены проблемные вопросы особенностей адаптации курсантов с разным жизненным опытом к обучению в высшем военном учебном заведении. Представлены предложения по улучшению адаптации курсантов.

Ключевые слова: психологическая адаптация, высшее военное учебное заведение, курсанты первого года обучения, жизненный опыт, психологическая готовность, служебно-боевая деятельность, экстремальные условия.

UDC 159.9.07

A. V. Kharytonova, S. V. Bielai

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF CADETS WITH VARIOUS LIFE EXPERIENCE IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the identification of peculiarities of psychological adaptation of cadets of higher military educational institutions.

The purpose of the study is to comprehensively disclose the essence and peculiarities of the psychological adaptation of cadets with different life experience in the higher educational institutions and develop scientifically substantiated proposals for improving the process of psychological adaptation.

A survey of the first year cadets at a higher military educational institution was conducted. The methodology of psychological readiness of a person specialist of an extreme type of activity and research of adaptability of students in higher educational institutions has been used. According to the results of the study, the problem issues concerning the adaptation of the students with different life experience to study at a higher military educational institution were identified.

The results of the research on determining the levels of psychological adaptability of students of the first year of study with different life experience (the "Adaptation of Students in Higher Educational Institutions" method) indicate that higher education graduates who had experience in military service training and graduates of secondary schools have almost identical opportunities for Adaptation Scales to the Learning Group and Adaptation to Educational Activities.

The results of determining the levels of motivation of duty, professional endurance, mutual help and trust, professional competence, volitional effort (the method "Psychological readiness of the person of a specialist of an extreme type of activity") prove that higher education graduates who had experience in military service training and graduates from general educational schools have almost the same opportunities on the scale of mutual assistance and trust and professional competence. On the scale of motivation, the higher education graduates who had experience in military service had a slight advantage in their ability to graduate schools of general education. On the scale, professional endurance and volitional efforts of higher education graduates who had experience in military service had more opportunities than graduates of secondary schools.

Thus, it is possible to note that in the composition of the entrants of higher military educational institutions can be enrolled both military personnel and graduates of secondary schools. However, regular servicemen and contracted military personnel have a higher life experience, so they can use more effectively the internal resources of the body and personality to perform the tasks in stressful conditions effectively, which are based on endurance. In addition, such qualities as self-mobilization, the transfer of the elaborated action plan into real action, which is based on volitional effort, is also more developed in them. Therefore, the educational process at the higher military educational institution is appropriate to adjust to the development of former graduates of secondary schools of professional endurance and volitional efforts.

Directions of further scientific research will be directed on determination of psychological features of cadets with different life experience.

Keywords: *psychological adaptation, higher military educational institution, first year students, life experience, psychological readiness, military service, extreme conditions.*

Харитоновна Альона Валеріївна – магістр кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0001-7319-5783>

Белай Сергій Вікторович – доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника Київського факультету з навчально-методичної та наукової роботи Національної академії Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0001-7796-472X>